

Prof. Dr. Nihat FALAY
İ.Ü. İktisat Fakültesi

KİTLE İLETİŞİM TEORİLERİ

Her zaman propaganda fırtınası eser.
Bir gazete al. Kitap oku. Radyoyu aç.
Arabada, otobüste dinle.
İbadethaneye git, sinemaya git.
Ve her zaman propaganda doktrinleri ile karışık
kişisel kanaatlar meltemi uçmaktadır.

Buna inan, şuna inan. Bunu al, şunu al.
Bir-iki-üçü sev, dört-beş-altıdan nefret et.
7-8-9'u hatırla, 10-11-12'yi unut.

.....

Propaganda fırtınası her zaman eser
Her günün havasında tohumlar yüzer ve uçar.
Fikirlerin şoku ve ilişkisi sürer.

Carl Sandburg : **The People, Yes** (New York
1936. Harcourt, Brace & World)
s. 280-281.

1) Bugünlerde hemen herkes iletişim süreci hakkında konuşuyor. Bunun yanında basınla ilgili çeşitli odaklar da araştırma ve sondajlar yapmaktalar. Bu odaklar bir anlamda işkenceciler gibi, basını hep kendi yanlarında olması için baskı altında tutmaktadırlar (1).

Bu nedenle; kitle iletişimine ilişkin makro teorilerin ayrıntılı olarak ele alınması, günümüzde iletişim süreçlerinin tâbi tutulduğu yorumların daha belirgin hale gelmesi için zorunlu olmaktadır (2). Bu gereksinimin yerine getirilebilmesi, önce bu teorilerin dayandığı temel görüşlerin anahatlarıyla ele alınması, daha sonra da genel bir değerlendirilme-ye tâbi tutulması ile mümkün olabilecektir.

-
- (1) Markel, Lester : "A critique of the press" **Voice of the People** (Ed.: R.M. Christenson-R.O. Williams) (New York. 1967. Mc Graw - Hill) s. 124.
(2) Kitle iletişimine ilişkin mikro teoriler için bakınız : Fleur, Melvin De: "Çağdaş kitle iletişim kuramları" (Çev.: A.O.Buldam) **A.Ü.Basın-Yayın Yüksek Okulu Yıllık-1982** S. 156-158 ve 171-179 ve Oskay, Ünsal (Der.): **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş** (Ankara, 1969. A.Ü.S.B.F.Yay.)

Burada gözden uzak tutulmaması gereken nokta; kitle iletişim araçları ile devlet kurumlarının hep karşılıklı ilişkiler içinde olmasıdır (3).

Kitle iletişimine ilişkin makro teoriler temelde dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; **otoriter teori, liberal teori, kollektif teori ve sosyal sorumluluk teorisi'dir.**

2) **Otoriter teori'nin** dayandığı temel varsayımlar; bireyin tüm potansiyelini ancak toplumun bir üyesi olarak ortaya koyabileceği, bireye kıyasla grubun veya topluluğun öneminin daha fazla olduğu, bireyin gelişmesi için devlete bağımlılığının zorunlu olacağı ve kişilerin, zihinsel yetenek itibariyle farklılıklar göstermesi nedeniyle her zaman "akıllı insanlar" ın yönetici, yönlendirici ve lider görevini göstermelerinin kaçınılmaz olduğudur (4).

Bu temel varsayımların gelişmesinde ve kabulünde otoriteci düşünürler temel rolü oynamışlardır :

Plato; Republic adlı eserinde aristokratik yönetim şeklini yüceltmiş ve devletin ancak akıllı adamların elinde güvende olacağını vurgulamıştır. Ona göre ideal toplum, devletin siyasal ve kültürel amaçları belirlediği toplumdur. Bu toplumda düşünceler ve tartışmalar kontrol altındadır. Zaten **Plato'nun** hocası olan **Sokrat** da otoriteye itaati bir felsefi gereklilik olarak belirtmiştir (5).

Machiavelli de; devletin güvenliğini ve politik gücü sağlama ve sürdürme yolları ile ilgilenmiştir ve insanın yapısı hakkında kötümser bir yaklaşıma sahiptir. **Prince** adlı eserinde bunun da, yöneticinin gerekirse ahlakî olmayan ve realist yollar izlemesi ile sağlanabileceğine inanmaktadır. Ona göre yönetimin monarşi veya cumhuriyet olması önemli değildir. Siyasal önderlerin rolü, siyasal çıkarlarını gerçekleştirecek her türlü araçtan yararlanmaktır. Çünkü, devletin istikrar kazanması ve güçlenmesidir, önemli olan. Bu temel amacın yanında vatandaşların bireysel çıkarları sadece ikincil derecede bir öneme sahiptir (6).

Öte yandan **Thomas Hobbes** en bilinen otoriteci İngiliz düşünürdür ve bireyin çıkarlarını denetim altında tutan gücün herşeyden önemli olduğunu ileri sürer. **Özgürlük** ve **bağımsızlık** isteyen özellikle çok zengin kişilerin devletin güvenliğine, **halkın esenliğine** ve varlık nedenine bir tehlike teşkil ettiğine inanır (7). Ona göre; düzeni sağlamakta siyasal güç bağımsızdır ve bu gücün egemenliğinin bireylerin düşünce ve değerlendirmeleri ile sınırlandırılması zaten sahte bir olaydır (8).

(3) Mosco, Vincent: "Toward a theory of the state and telecommunications policy" *Journal of Communication* Winter 1988, s. 107-124 ve Noam, Eli M.: "The public telecommunications network : a concept in transition" *Journal of Communication* Winter 1987, s. 30-48.

(4) Siebert, Fred S.- Theodore Peterson-Wilbur Schramm : *Four Theories of the Press* (Urbana, 1963. University of Illinois Press) s. 10-11

(5) MacIver, Robert M.: *The Web of Government* (New York, 1917 Macmillan), s. 322..

(6) Makyavel : *Hükümdar* (Çev.: H. Rifat) (İstanbul, 1932, (İstanbul mat), s. 63, 114-115 ve Catlin, George : *The Story of the Political Philosophers* (New York, 1939, Tudor) s. 191-202.

(7) Catlin, George; "Thomas Hobbes" *Encyclopedia of the Social Sciences* V.7 (New York.1935. Macmillan) S. 395

(8) Hobbes, Thomas: *Leviathan* (New York. 1950.E.P.Dutton)

George Hegel; çağdaş komünizm ve faşizmin düşünce babası olarak bilinir. Onun düşünce sisteminde devletin, vatandaşların üstünde ve onlara karşı bazı hakları vardır. Dolayısıyla, herkesin devlet işine katılması gülünçtür. Birey, ancak ve sadece sosyal bir grubun üyesi olarak bilgilendirilmelidir. Hegelci mantığa göre, bireyin özgür olmadığını bilme özgürlüğü vardır. Öte yandan, bireyin hareketleri tarih, toplum ve en önemlisi devlet olarak ortaya çıkan "mutlak idea" tarafından belirlenir (9).

Bu düşünürlere ilaveten **J.J.Rousseau**'nun ve "kahramanlar teorisi" (hero theory)ne sahip olan **Thomas Carlyle** gibi otoriteci düşünürlerin de bu yönde görüşleri vardır.

20. yüzyılda da bu teorinin uygulayıcısı politikacılar çıkmıştır :

B. Musolini, güç kullanmaya ve aktif mücadeleye ağırlık vermiş ve pasifizmi, hoşgörüyü şiddetle reddetmiştir. Ona göre devletin üstünlüğü, korporatif devlet fikrine dayanır ve bu da devletin özel sektör ile ortaklık kurması ile sağlanır. Bunun uzantısı, ekonomik ve kültürel yaşama müdahaledir. Seçkin bir grubun örgütlenmesi ve çoğunlukçuluğun reddi ile eşitsizliğin verimli ve faydalı olması amaçlanır ve vurgulanır (10).

A.Hitler ise, Alman nazilerinin gerçeğini "bizim gerçek" olarak temel almış ve bunu Alman devletinin dayanışmasını ve çıkarlarını geliştiren gerçek şeklinde tanımlamıştır. **Mein Kampf** adlı kitabında, ulusun bütününe etki altına almak ve onları yönlendirmek için "propaganda" yapılmasını ve bu propagandanın en az bilgi düzeyine sahip kişilerin algılama düzeyinde uygulanmasını öngörür. Çünkü kitlelerin algılama yeteneği sınırlıdır. Öte yandan affetme ve unutmaya güçleri de büyüktür. Burada iletişim araçlarına, bireyin bu niteliklerini devlet lehine etkilemek ve yönlendirmek üzere özel bir rol verilmelidir (11).

Otoriter iletişim teorisinde, fikir ve düşüncelerin, kısa veya uzun dönemde, önceden saptanmış amaçları gerçekleştirmede etki ve rolleri olmalıdır, bu ise ancak iletişim kanallarını kullananların, müdahalesi ile gerçekleşebilir. Yani iletişim birimleri hükümetin politikalarını desteklemelidir. Bunu sağlamak için bazen özel mülkiyetteki iletişim araçlarını kontrol ederek basın ve sanat ile uğraşan bireyleri özel "izin" lere bağlamak, bazen iletişim araçlarının öncelikli "tekel" haklarının yönetimini elde tutmak, bazen devletin amaçları ve saptanan gerçekler (!) dışında yayın yapanları tutuklamak ve cezalandırmak ve bazen de "bilgi üzerine vergi" koymak gibi yöntemler kullanılmıştır. Bunun bir adım ötesi, yönetimin saptadığı kişiler tarafından yönetilen resmi gazeteler veya devlet fonları ile desteklenen gazeteler çıkarmak, yayınlar yapmaktır (12).

(9) Zimmern. Alfred (Ed.) : *Modern Political Doctrines* (New York, 1939, Oxford Un. Press) s. 8

(10) Mussolini, Benito : *The Political and Social Doctrine of Fascism* (London, 1933. Hogarth Press) s. 303-304.

(11) Hitler, Adolph : *Mein Kampf* (Boston, 1937, Houghton Mifflin) S. 76-77. Propagandanın tarihsel gelişimi ve çağımızdaki uygulama şekilleri hakkında toplu ve daha fazla bilgi edinek için bak.: Jowett, Garth S.: "Propaganda and Communication: the re-emergence of a research tradition" *Journal of Communication* Winter 1987, s. 97-114.

(12) Siebert - Peterson - Schramm : a.g.e.s. 19-23.

3) **Liberal teori**; 16. yüzyılda bilimsel keşiflerin ve deneylerin yapılması, 17. yüzyılda da bu prensiplerin uygulamaya konulması sonucu gelişmiştir.

Liberallere göre; birey rasyonel bir hayvandır ve birey aklını kullanarak kendi çıkarlarına ilişkin kararları alır ve kendi çıkarını sağlayarak toplumun da çıkarlarını kümülatif olarak sağlar ve uygarlığın gelişmesine katkıda bulunur. Bunun yanında, devletin varlık nedeni, bireyin çıkarlarını ve potansiyellerini gerçekleştirecek ortamı sağlamaktır. Devletin bu görevi; daha çok monarşik güçlerin ve soyluların ayrıcalıklarının sınırlandırılması sonucu daha belirgin hale gelmiştir. Bunda din kurumlarına ilişkin Reform hareketinin de katkısı olmuştur.

Liberal teorinin düşünsel temellerinin yerleşmesinde **Newton, Copernicus** ve **Kepler** yanında **J. Locke**'un deneysel metodu ve "çoğunluğun egemenliği" görüşü de önemli rol oynamıştır. Orta sınıfın ortaya çıkması sonucu egemen azınlığın gücünün sınırlandırılması, fikir ve düşünce farklılıklarına karşı hoşgörülü olma ve iktisadi yaşamda özel girişim özgürlüğü anlayışı gelişmiştir (13).

Bu gelişim sonucu "aydınlanma çağı" dediğimiz dönem ortaya çıkmış ve bireylerin kendi sorunlarını çözmedeki yeteneklerini kullanabilmesine, akıl ve fikirleri üzerindeki bütün sınırlamaların kalkmasına bağlı olduğu sonucuna varılmıştır (14).

Öte yandan 17. yüzyılda **J.Milton, Aeropagitica** (1644) adlı ünlü eserinde otoriteci kontrole karşı görüşler geliştirmiş ve bireyin akıl yoluyla iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımı yapabileceğini ve basına ilişkin "fikirlerin açık piyasası" kavramını ortaya atmıştır. Bu yolla fikirlerin, kendi kendini doğrultan, denetleyen ve düzenleyen bir süreçte dayandığını vurgulamıştır (15).

İ. Jefferson, bireylerin kişi olarak hata yapabileme özgürlüklerinin bulunduğunu, ana çoğunluk olarak genellikle sağlam kararlar verebileceğini öne sürmüştür. Ona göre basının fonksiyonu burada başlamaktadır, çünkü bireyin eğitime katılması ve iletişim sürecinin yönetimler tarafından çarpıtılmaması gerekmektedir. Bu nedenle de basın, yönetimin müdahalesine mümkün oldukça az muhatap olmalıdır ve ancak böylece eleştiri görevini yapabilir ve yapmalıdır. Hatta, bir hükümet eğer eleştiri karşısında ayakta kalamıyorsa düşmeye de müstahaktır, bir anlamda (16).

J.S. Mill, otoriteye karşı özgürlük sorununa faydacı yaklaşım açısından bakmış ve insanın mutluluğunu sağlamanın yolunun, onların özgür düşünmeleri ve düşündüklerini uygulamaya koymaları olduğunu belirtmiştir. **On Liberty** adlı eserinde de bunun gerçekleşmesi için şu varsayımları öne sürmüştür : Gerçek konusunda susulursa gerçek de susturulmuş olur, yanlış bir düşünce gerçeğin tohumunu kapsayabilir ve bir fikir, ister gerçek ister yalan olsun, mutlaka irdelenmelidir, aksi halde o fikir canlılığını kaybeder (17).

(13) Laski, Harold: **The rise of European Liberalism** (London : 1936. Allen and Unwin).

(14) Cassirer, Ernst: "Enlightenment **Encyclopedia of the Social Sciences** Vol. 5, s. 547.

(15) Milton, John **Aeropagitica** (Ed.G.H.Sabine) (New York. 1951, Appleton - Century - Crofts).

(16) Jefferson, Thomas : **The Writings of Thomas Jefferson** Vol. II (Ed.A.A.Lipscomp) (Washington, D.C. 1904.) s. 32-34.

(17) Mill, John Stuart: **On Liberty** (Ed: A. Castell) (New York. 1947. F.S. Crofts) s. 15-16.

Liberal toplumlarda basın, demokratik siyasal kurumların ve demokratik yaşam tarzının zorunlu bir ögesidir. Parti, sendika, dernek gibi sivil toplum öğelerinin oluşmasında liberal bir iletişim sürecinin gerekliliği daha da belirgindir. **Büyük Ferman** (Magna Charta), **Haklar Bildirisi** (Bill of Rights), Alman köylülerinin ayaklanması sonucu yayınladıkları bildiri gibi eski siyasal belgeler, özgürlüğün ve aynı düşüncede olanların üzerinde anlaştıkları temel fikirlerin yansıdığı somut belirtileridir ve belgeler giderek liberal düşünce tarzının gelişmesini hazırlamışlardır. Çünkü bu yöndeki görüşler yakın çağlarda anayasalara girmiş ve günümüzün bazı temel kurumlarının gelişiminin temelini oluşturmuşlardır.

Liberal ve özgürlükçü görüşlerin iletişimde devre dışı bırakılmaları halinde, geçerli olmayan ve sahte bilgi ve görüşler yaygınlaşacak ve geçerli olacaktır. İletişimde kendini doğrultma ve düzenleme süreci ancak görüşlerin çokluğu ile sağlanabilecektir. Herkes fikrini belirtecek ve yayacak, daha sonra da kamuoyu nihai kararı verecek ve değerlemede bulunacaktır.

İletişim alanı ve faaliyetleri herkese açık olacak ve girişim özgürlüğü bulunacaktır. Yeterli sermayesi ve fikri olanlar bunun yaygınlaşmasını sağlamaya çalışacaktır. Başarı ve başarısızlık, ilgili kişinin ve kurumun yeteneklerine ve kâr edebilmesine bağlıdır. Ne var ki liberal iletişim özgürlüğünün de sınırları vardır : bireylerin özel hayatlarını ve toplumdaki statülerini doğrudan zedeleme amacını gütmeyecek, kamu görevlilerini kamusal eleştiriye açık olarak irdeleyecek fakat kişi olarak koruyacaktır ve nihayet idari ve siyasal yönetimi kontrol edecek ve bu gücünü kötüye kullanmayacaktır. Öte yandan, bireylerin bizzat kendilerinin, kamu görevlilerinin ve kamu kurumlarının da yetki ve iyi niyet sınırının dışına çıkmaması istenecektir (18).

Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan beri kitle iletişim araçlarının gözetilmesi yönünde anayasal güvenceler ve düzenlemeler daha belirgin hale gelmiştir (19).

4) **Kollektivist teori; Marx'**ın genel tarih felsefesine ve sosyal değişme kavramlarına dayalıdır. Düşünce ve iletişim tarihi boyunca ve her zaman "değişim" kavramı düşünürlerin ilgi alanının merkezini oluşturmuştur. Yani; genel eğilim, değişimsizliğin ve **status quo**'nun ne olduğunu ve muhtemel değişim olanaklarını ortaya çıkarmak yönündedir (20).

Öte yandan **Hegel**'in "tez" ve "antitez" öğelerini içeren "diyalektik" kavramının uzantısı olarak **Marx**, "sentez" kavramını işlemiş ve bunun yeni bir antitez tarafından karşılanacağını ve yeni sentezler oluşacağını belirtmiştir. Ona göre bu değişim, sadece ekonomik ve siyasal olmaktan daha fazla ve daha başka birşeydir: sanatlar, din, felsefe

(18) Siebert - Peterson - Schramm, a.g.e.s. 50-54.

(19) Chafee, Zechariah, Jr.: **Government and Mass Communication** (Chicago, 1947. Uni. of Chicago Press), s. 62-68.

(20) Brinton, Crane: **The Shaping of the Modern Mind** (New York, 1953, American Library) s. 204.

ve kültürün bütün öğeleri bir değişime uğrayacaktır. **Marx**'ın bu değişimin analizine ilişkin metodu, **Hegel**'inkinden sadece farklı olmayıp, aynı zamanda onun tam karşıtı bir mantığı içerir. Yani **Hegel**'in diyalektik kavramını bir anlamda, başı üstüne çevirmiştir (ayakları üstüne oturmuştur) (21).

Kollektif teoriye göre; kapitalist sınıfın kontrolü sonucunda, çalışan sınıfın gerçek haberleşme kanal ve araçlarına katılması olanaksız olacaktır. Oysa çalışan sınıfın bu sürece dahil olması ve katılması için kendi iletişim araç ve olanaklarına sahip olması gerekir (22). Ancak böylece burjuva sınıfının elinde bulunan iletişim araçlarının kontrolünden kurtulabilir ve iletişim açısından gerçek özgürlüğe kavuşabilir. Bu da "ideal bolşevik kişilik" in oluşumu amacına yöneliktir. Bu kişilik, doğulu ve batılı kişilik karakterlerinin bir bileşimi niteliğindedir (23).

Kitle iletişimi, proleter ihtilalin başlangıcından itibaren bir araç olarak ele alınmıştır. **Lenin**'e göre iletişim araçları kollektif propogandaya ve örgütlenmeye yönelimlidir. Böylece de iletişim, sosyal değişimin sağlanmasında bir araç rolünü görür. Bu nedenledir ki kitle iletişim araçları, halk adına ve sosyal değişimi sağlamak amacıyla devlet tarafından kontrol edilmelidir. Böylece gerçekler kollektif olarak ortaya çıkarılmış olacaktır. Çünkü özellikle gazeteler bu yolla "kollektif propogandacı" ve "kollektif örgütleyici" rolünü görebilirler (24).

Bu noktalardan hareketle Sovyet devletinde kitle iletişimi şu özellikleri taşımaktadır (25) :

- Kitle iletişimi bir araçtır. Bu aracın görevi çalışan sınıfın ilerlemesine katkıda bulunmaktır. Bunun için de **Marx**, basının devletten bağımsız ve halkın gerçek sözcüsü olmasını öngörmüştür.

- Kitle iletişimi okul, gençlik ve parti gibi diğer öge ve araçlarla birarada ele alınmalı ve onlarla uyum içinde olmalıdır (26).

- Kitle iletişimi birliği sağlamalıdır. Çünkü iletişim süreci, halkın kendi ülkesi hakkında bilgi sahibi olması için en geçerli ve en hızlı çalışan bir araçtır.

- Kitle iletişimi, politik aydınlatma ve açıklama yapmak görevini görür. Kitlelere temel bilgileri sağlar ve onu aydınlatma silahıdır (27).

(21) Marx, Karl: **Capital** (Chicago, 1909; Kerr), s. 25.

(22) Engels, Friedrich : **Writings** (New York, 1915-1921) s. 410.

(23) Mead, Margaret: **Soviet Attitudes Toward Authority** (New York, 1951, McGraw-Hill) s. 28-29.

(24) Lenin, Wladimir Ilyich : **Collected Works** (New York, 1927, International Publishers) s. 114.

(25) Siebert - Peterson - Schramm, a.g.e.s. 121- 125

(26) Selznick, Philip: **The Organizational Weapon: A Study of Bolshevik Strategy and Tactics** (New York, 1952. Mc Graw - Hill) s. 9

(27) Lenin, a.g.e. s. 22

- Kitle iletişimi; kitlelerin politik bilinçlenmesine katkıda bulunmak ve parti ve işçi örgütlerinin düzenli çalışmasını sağlamalıdır.

- Kitle iletişimi sorumlu ve özgür bir araçtır. Burada sorumluluk kavramı ile özgürlük kavramı içiçe ele alınmaktadır. Sosyalist sistemi güçlendirmek için vatan-daşların konuşma, basın, toplantı ve gösteri yapma özgürlüğü Sovyet anayasasının garantisi altına alınmıştır (28).

Burada özgürlük kavramını Stalin şöyle açıklamaktadır : "Biz bu toplumu, bireysel özgürlüğü baskı altına almak için değil, insan kişiliğinin kendini fiilen özgür hissetmesi için kurduk. Çünkü, aç ve çektiği zahmeti gidermek için çare bulamayan işsiz bir kişinin "bireysel özgürlüğü" ne olabilir? Sömürünün olmadığı, diğerleri tarafından baskı altına alınmayan, işsizliğin bulunmadığı, dilencinin olmadığı ve kişinin yarı işini, evini ve ekmeğini kaybetme korkusunun bulunmadığı yerde sadece gerçek özgürlük bulunur" (29).

Bu özgürlük anlayışının uzantısı olarak, kitle iletişimin sermayeden ve burjuva anarşik bireyciliğinden bağımsız oluşu sonucunda basın özgürlüğünün varolduğu ve çalışan sınıf ile basın arasında yakın bağlar bulunmasının basının bağımsızlığını sağladığı belirtilmiştir (30).

Yani; çalışan sınıfın bağımsız olması kısmen kitle iletişim araçlarına sahip olmasıyla sağlanmaktadır. Aksi halde, basın ile sermaye arasındaki bağ, basının sermaye tarafından köleleştirilmesine yol açmaktadır. İletişim özgürlüğü ancak iletişimin fiziksel varlıklarına ve araçlarına sahip olmakla mümkündür. Aksi halde kapitalist ülkelerde olduğu gibi, basın büyük sermayenin etkisi altında "çürümek"tedir. Basının en çok özgür olduğu söylenen Kuzey Amerika ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde bile bu durum kaçınılmaz bir özellik olarak görülmektedir (31).

"Bugün için iletişim araçlarına ilişkin Marksist bir teori yoktur" diyen Enzensberger'e (32) göre iletişim araçları Marksist teoride boş bir kategoridir (33).

Öte yandan; kolektif iletişim teorisi zaman içinde değişik yorum ve gelişmelere tâbi olmuş ve bu konuya ilişkin yeni görüşler ortaya çıkmıştır :

Troçki'ye göre sosyalist basın, sadece burjuvazinin mantığına hücum eden bir te-mele oturtulmamalıdır. Daha önemlisi, okuyucunun bilinç düzeyini gözönüne almalı ve iletişim sürecinin içeriği birbirinden farksız "sıkıcı sonbahar yağmurları" gibi olma-

(28) Vyshinsky, Andrei : **The Law of the Soviet State** (New York, 1948. Macmillan), s. 539 ve Inkeles, Alex: **Public Opinion in Soviet Russia** (Cambridge, 1950. Harvard Uni. Press) s. 136.

(29) Stalin, Joseph : **Problems of Leninism** (Moscow 1940. Foreign Language Pub. House) s. 113

(30) Inkeles, a.g.e.s. 136

(31) Trotsky Leon : **Terrorism and Communism** (Mickigan, 1963. University of Micilgan), s. 60-61.

(32) Enzensberger, Hans Magnus : "Bir kitle iletişimi araçları teorisi 'nin oluşturucu öğeleri" (Çev.Ü.Oskay)

Birikim 58/59, Aralık 1979-Ocak 1980, s. 17.

(33) a.g.m.s. 29-35.

malıdır. Bunu sağlamanın bir yolu; iletişim organlarına bürokratinin hakim olmaması ve sadece kurmay kadronun görüşlerini yansıtmamasıdır. Basının görevi sadece sosyalist değişimi sağlamak değil, buna ilaveten mevcut yapı ve özellikleri yansıtmaktır. Çünkü birşeyin ne olduğunu göstermeden ve yansıtmadan onu değiştirmek mümkün değildir. Daha can alıcı nokta; iletişim araçlarıyla geliştirilmesi gereken kültürün sadece "proleter kültür" olup olmamasıyla ilgilidir. Temel olan, proleter kültür yerine sosyalist kültürdür. Çünkü proleteryanın ilelebet yönetici sınıf olarak kalması anlamsızdır. Bunun nedeni; sosyalizmin yerleşmesi halinde proleteryanın hep kalamayacağıdır. Aksine; üretime dayalı ve sosyalist bir sanat ve kültür olacaktır ve bu temel alınmalıdır (34).

5) **Sosyal sorumluluk teorisi**; "kamunun öğrenme hakkı" ve "basının kamusal sorumluluğu" kavramlarına dayanır ve geleneksel iletişim teorilerindeki önemli değişiklikleri yansıtır.

20. yüzyılda saf liberal teoride önemli farklılıklar ortaya çıkmış ve basın organlarının kamusal ve sosyal sorumluluğu anlayışı gelişmiştir. Basının belirli yükümlülükleri yanında belirli hakları da sözkonusudur. Yani; çağdaş toplumlarda kitle iletişiminin topluma karşı özel bir sorumluluğu taşıması ve toplumun gereksinimlerini tatmin etmesi gerekir. W.P.Hamilton'un belirttiği gibi "bir gazete kamudan başka hiç kimseye karşı borçlu değildir" (35).

Bu teoriye göre basın şu temel fonksiyonları yerine getirir (36): - Haber verme ve tartışma yoluyla siyasal sisteme hizmet eder, -kamuoyunu, kendini yönetmesi için aydınlatır, -yönetime karşı bireyin haklarını bir "bekçi köpeği" gibi korur, -malların alıcı ve satıcılarını biraraya getirmek yoluyla iktisadi sisteme hizmet eder, -eğlenmeyi sağlar, -bireylerin ve kurumların kendi kendilerine yeterli olmaları için ortam hazırlar.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan **Basın Özgürlüğü Komisyonu** (Commission on Freedom of the Press), sosyal sorumluluk teorisini, geleneksel teoriler yerine, yeni ve bileşik bir teori olarak ele almıştır. Bu teorisinin gelişmesinde sözkonusu komisyonun yayınladığı bir çalışma (37) ve komisyon üyesi **W.E. Hocking**'in bir eseri (38) teoriye önemli katkılarda bulunmuştur.

Büyük oranda liberal teori yerine geliştirilmiş bulunan sosyal sorumluluk teorisi bir Anglo-Amerikan kavramı ve yaklaşımıdır. Bütün bu çalışmaların amacı; kitle iletişim araçlarının uygulamalarını araştırmak ve aksak yönlerini ortaya koymaktır. Bunun uzantısı olarak da basının sorumluluğunu özgürlük ile bağıntılı hale getirerek onun kamusal faydası ile bağlantılarını bulmaktır.

(34) Tnotsky, Leon: **Problems of Everyday Life** (New York, 1973. Anchor Foundation), s. 125-128, 180, 235.

(35) Siebert - Peterson - Schramm, a.g.e.s. 73.

(36) a.g.e.s. 74.

(37) Commission on Freedom of the Press: **A Free and Responsible Press** (Chicago, 1947. University of Chicago Press).

(38) Hocking, William Ernest: **Freedom of the Press : a Framework of Principle** (Chicago, 1947. University of Chicago Press).

Bu teorinin gelişmesini hazırlayan nedenlerin temelinde; başta ve en önemlisi liberal teorideki yetersizlikler olmak üzere, 20. yüzyılda görülen teknolojik ve endüstriyel devrim, iletişim araçlarının her konudaki eleştirilerinin önem kazanması, yönetici grubun giriştiği düzenlemelere dolaylı olarak sınırlar getirilmesi arzusu, entellektüel ortamın gelişmesi ve yeni yorum tarzlarının bulunması (39) ve profesyonel iletişimcilik anlayışının gelişmesi ve iletişim sanayilerinin kurulması yatar. İletişim sürecinin büyüklük, hız, etkinlik ve araçlar açısından gösterdiği kökten değişimler ve film, radyo ve televizyon gibi yeni iletişim araçlarının ortaya çıkması, bu sürece yeni açılardan bakılmasını zorunlu kılmıştır.

Reklamcılığın iletişim araçlarının başlıca destekleyici ögesi haline gelmesi kentleşme sürecinin tirajları arttırması, özellikle yazılı basın araçlarının dolaşımının artması ve eğitimin iletişim araçlarına olan talebi arttırması ve genişletmesi, iletişim araçlarını her zaman ve her yerde aranan ve varolması gereken nesnelere haline dönüştürmüştür.

Öte yandan iletişim organlarının giderek tekelleştiği ve daha az sayıda kişinin mülkiyetine ve denetimine geçtiği de gözlenmektedir. Çünkü iletişim araçları giderek daha yüksek maliyetli faaliyetler göstermekte, birçok eski girişimci başarısız olmakta ve piyasadan çekilmektedir (40).

Basın-yayın organlarının fonksiyonları arttıkça ve yaygınlaştıkça, bir dizi öngörülme etkileri de belirginleşmeye başlamış ve eleştirilere yol açmıştır. Yöneltilen başlıca eleştiriler şunlardır (41):

- Basın, gücünü kendi çıkarları yönünde kullanmış ve kendi değer yargılarının ve görüşlerinin propogandasını yapar hale dönmüştür.

- Büyük firmaların amaçlarına hizmet etmiş ve iletişim organlarına reklam verenler yayınların içeriğini de kontrol eder olmuştur.

- İletişim araçları bazen sosyal değişimleri yönlendirmeye ve durdurmaya kalkışmış, bazen de kamusal morali tehlikeye atmıştır.

- Sansasyonel ve yüzeysel olaylar iletişim araçlarında normal kabul edilen düzeyin üzerinde yer almıştır (42).

- Anlamli bir neden olmaksızın, iletişim araçları bazen kişilerin özel yaşamına müdahale ve saldırmaya kalkışmıştır (43).

(39) Berelson, Bernard : "The great debate on cultural democracy" **Voice of the People** (Eds: R.M. Christenson -R.O.Williams) (New York, 1967. Mc Graw-Hill) s. 245-255.

(40) Block, Dr. Paul, "The monopoly newspaper" **Voice of the People** (Eds: R.M. Christenson - R.O.Williams) (New York, 1967. Mc Graw-Hill), S. 132-133.

(41) Siebert - Peterson - Schramm, a.g.es. 78-79.

(42) Rosnow, Ralph L.: "Rumor as communication: a contextualist approach" **Journal of Communication** 38 (1), Winter 1988, s. 12-28.

(43) Tracey Karen - Donna Van Dusen - Susan Robinson : "Good and bad criticism: a descriptive analysis" **Journal of Communication** Spring 1987, s. 46-59.

- Basın, müteşebbis sınıf tarafından kontrol edilebilir hale gelmiştir. İletişim piyasasına girmek güçleşmiş ve **Hearst** gibi basın lordları ortaya çıkmıştır.

Liberal teoride bireyin ve otoriter teoride devletin önceliği sözkonusu iken, sosyal sorumluluk teorisinde, yukarıdaki nedenlerin, eleştirilerin ve önceliklerin bir bileşimi sonucunda, toplum daha çok öncelik kazanmıştır. Ancak böylece siyasal ve parasal buyurganlığa karşı bir önlem alınabileceği düşünülmüştür (44).

İletişim özgürlüğüne yönelik en önemli tehlike; çağdaş toplumlarda yönetimin gücünün merkezileşmesi sonucunda, toplumsal sorunların sadece merkezi yönetimde çözülebileceğine ilişkin bir anlayışın ortaya çıkmasıdır (45).

Bu tehlikeyi gören ve ayrıcalıklı iletişim organlarının bulunduğu ilk ipucunu veren ve vurgulayanlardan biri olan **J. Pulitzer**'e göre; basın-yayın organları yüksek ideallerle görev yapmalı, toplum için en gerekli bilgileri sağlamalı ve iletişim fonksiyonunu girişimcilerin çıkarlarından uzak bir sorumluluk duygusu ile yerine getirmelidir (46).

Bütün bunların sonucu olarak ve sosyal sorumluluk teorisinin mantığına dayanarak iletişime ilişkin şu ölçütler geliştirilmiştir (47) :

- Çağdaş toplumlarda iletişim organları olayları gerçekçi ve geniş çaplı olarak sunmalıdır (48).

- İletişim araçları, yorum ve eleştirilerin iletilebileceği bir forum görevini yapmalı, yani tartışmaların taşıyıcısı ve ileticisi olmalıdır.

- İletişim araçları toplumu oluşturan tüm sosyal sınıfları ve grupları temsil eden ve yansıtan bir tablo niteliğinde olmalıdır.

- Toplumun değer ve amaçlarının belirlenmesi ve yansıtılmasında iletişim araçları sorumluluk yüklenmelidir.

- İletişim araçları, içinde bulunulan güne ilişkin haberleri sunmalıdır, çünkü bugüne ilişkin bir bilgi bir önceki güne ilişkin bilgiden her zaman daha anlamlıdır, bu da kamunun bilgiye sahip olma hakkına dayanır.

Sosyal sorumluluk teorisinde ifade özgürlüğü mutlak ve soyut bir hak değildir, oysa saf liberal teoride bu böyledir. Yani, bugün ifade özgürlüğünün bir sınırı vardır. Buna göre; birinin özgür ifadesi diğerlerinin bireysel haklarına ve toplumun yaşamsal çıkarlarına karşı dengelenmelidir (49).

Özetle, sosyal sorumluluk teorisinde, iletişim araçlarının verdikleri mesaj ve haberler olaylara ilişkin gerçekleri vermeli, fikirlerin ortak taşıyıcısı olmalı, toplumu temsi-

(44) Jensen, Jay W.: "Toward a solution of the problem of freedom of the press" *Journalism Quarterly* 27, Fall 1950, s. 399.

(45) Commission on Freedom of the Press: a.g.e.s. 5

(46) Pulitzer, Joseph: "The college of journalism" *North American Review* 178, May 1904, s. 658.

(47) Siebert - Peterson - Schramm, a.g.e.s. 87-91.

(48) Davis, Elmer : *But We Were Born Free* (Indianapolis, 1954. Bobbs - Merrill) S. 175.

(49) Commission on Freedom of the Press, a.g.e.s. 54, 128.

li olarak resmetmeli, toplumun amaçlarının belirlenmesini sağlamalı ve nihayet haberlere tam varmayı gerçekleştirilmelidir (50).

6) Elbette ki, otoriter, liberal, kolektif ve sosyal sorumluluk teorilerinin hiçbirini tek başına günümüz iletişim sistemlerinin kusursuz bir tanımlaması ve analizi sayılamaz. Bu nedenle de değişikliklere uğratılmaları gerekir.

Buradan hareketle de ikili bir tipolojiye gidilmiş ve iletişimde mülkiyet ve iletişim felsefesi açısından incelenmeleri sözkonusu olabilmıştır (51).

İletişimde mülkiyet : Burada iletişimin mali destek kaynakları esas alınmıştır :

- 1 - **özel mülkiyet;** bireylerin iletişim araçlarına sahip olması ve aboneler tarafından desteklenmesidir.
- 2- **çok taraflı mülkiyet;** rakip siyasal partilerin iletişim araçlarına sahip olması ve partiler veya parti üyeleri tarafından desteklenmesidir.
- 3 - **devlet mülkiyeti;** iletişim araçlarına devletin sahip olması ve sadece devlet mali kaynaklarınca desteklenmesidir.

İletişim felsefesi : Burada belli bir ülkede felsefelerin bileşimini yapmak mümkündür :

- 1 - **otoriter ;** devletin iletişim üzerinde olumsuz denetimi ve yönetici seçkinlerin olmasıdır.
- 2- **sosyal-merkeziyetçi;** devletin iletişim üzerinde ekonomik ve filozofik amaçları için olumsuz denetimi olmasıdır.
- 3 - **liberal;** devletin denetiminin olmaması ve fikirlerin özgür piyasasının ve kendini düzenleyici sürecinin olmasıdır.
- 4 - **sosyal - liberal;** devletin iletişim kanallarının açılması için denetiminin en az olması ve liberal felsefenin sağlanmasıdır.

Burada; kitle iletişim teorileri uygulamaları açısından şu sorular önemlidir: Kitle iletişim araçlarının kimlere karşı sorumlu olduğu varsayılmaktadır? Belli bir gruba veya partiye mi? Belli bir ülkeye mi? İnsanlığa mı? Belli bir ortamdaki özel okuyucuya veya dinleyiciye mi? Bu çeşitli karışımların birbirleriyle çatışan talepleri, üstünlük sağlamak için birbiriyle çatışmazlar mı? Öyle görülüyor ki, çoğulcu bir toplumda, birbirleriyle çatışan yaşam tarzları ve farklı siyasal ideolojiler vardır ve kitle iletişim araçlarının tek yönlülüğü ve tek tip sorumluluğu yoktur. Sadece kitle iletişiminde ilişkin kavramlarda bir çoğulculuk vardır (52).

7) Sonuç olarak; kitle iletişim teorilerinin ana hatları göstermektedir ki, iletişim araçları içinde buldukları yönetim ve hükümet ortamıyla yakından ilişki halindedirler.

(50) Rivers, William L.-Theodore Peterson - Jay W. Jensen: **The Mass Media and Modern Society** (New York, 1971) s. 92-98.

(51) Merrill, John C.-Ralph L.Lowenstein: **Media, Messages, and Men** (New York, 1971) s. 186-187.

(52) Merrill, J.C.-R.L.Lowenstein a.g.e.s. 191-192.

Bu araçlar her ülkenin politik felsefelerinin birer uzantısı olarak telâkki edilirler. Bu nedendir ki, yönetim ile iletişim araçları arasında karşılıklı etkileşim sözkonusudur, öyleyse sistemin birer parçası olmaktan başka bir şey değildirler. Yani, iletişim araçlarının, yönetime hakim siyasal felsefenin bir yansıtıcısı olma sorumlulukları var demektir. Bu anlamda tüm iletişim sistemleri köleleştirilmiş sayılırlar, bu nedenle de iktidarın felsefesini yansıtırlar ve ulusun belirli ideolojik parametrelerini gerçekleştirmeye zorlanırlar. Bu anlamda iletişim sistemlerine gerçekçi bir bakış, özgürlüğe ilişkin ideolojik sınırlamaları ve yine geçerli olan özgürlük derecesini de ortaya koyar. Aslında hiçbir iletişim sistemi gerçekten özgür değildir ve çeşitli derecelerde olmak üzere, her tür sınırlama sözkonusu olabilmektedir.

Dünyadaki iletişim sistemleri temelde ikili bir ayırma tâbi tutulabilir: **otoriter eğilimliler** ve **liberal eğilimliler**. Buna göre toplumlar da mevcut kültürel miraslarına göre, ya açık, rekabetçi, serbestiyetçi bir tutum içinde veya kapalı, rekabetçi olmayan, aşırı yapısallaşmış, buyurgan bir tutum içinde olurlar.

Özgürlüğün her zaman ve her yerde geçerli bir tanımını vermek pek mümkün değildir. Çünkü günümüzde kapitalist ve sosyalist ülkelerde, diğer deyimle A.B.D.'de ve Sovyetler Birliği'nde özgürlük kavramının aynı şeyi ifade etmediği ve çağrıştırmadığı görülmüştür. Özgürlük kavramının bu ikili yorumu, iletişim teorilerinin temel ikili yapısının sonucudur.

Otoriter yaklaşımda; özel nitelikte bazı kişilerin yönetim mevkiinde bulunması gerektiği esas alınmıştır. Güçlü bir hükümet ve yönetim arzusu, kitlelerden korkma, üstün niteliklere sahip olduğu duygusu ve kibir, düzensizlikten nefret ve denetleme isteği seçkinci ve buyurgan yaklaşımın doğal eğilimidir. Amaç; siyasal ve sosyal denge ve uyumdur ve iletişim araçları yönetsel önderliğin araçlarıdır.

Liberal yaklaşımda; temelde kitle esas alınır ve her türlü bilgi ve fikirlerin yayılması öngörülür. Gizlilikten nefret edilmekte ve ön sansür veya denetim sözkonusu olmamaktadır. Sözkonusu olan şey özgür tartışma ve eleştiridir. Bu yaklaşımda olanlar temelde demokratlardır, müstebit (otokrat) veya bir çeşit aristokrat değil.

Bu yaklaşımda bir taraftan basın toplumda dördüncü kuvvettir, öte taraftan da halkın öğrenme hakkı vardır. Yani; basın yönetimin ayrılmaz parçası ve yürütme, yasa ve yargı gücünün tamamlayıcısıdır. Ne var ki; burada kitle iletişim araçlarını halk "seçmemiştir", basının kendisi dördüncü kuvvet olarak gelişmiştir. Dahası, hiçbir anayasa basına, yönetimi bir "bekçi köpeği" gibi izleme ve gözleme sorumluluğu vermemiştir, ama bu durum kendiliğinden gerçekleşmiştir. Zaten basının bazı öğeleri böyle bir sorumluluğu zaten duymamaktadır. Halkın öğrenme hakkına gelince; bu hak özgür basın kavramı içinde zımî (implicit) olarak zaten vardır. Çünkü basının, belirli olguları halktan gizlemesi ve onları öğrenmesine engel olması özgürlüğü yoktur. Burada öğrenme-bilme hakkından kastedilen, halkın kamusal ve toplumsal işlerden ve olaylardan haberdar olma hakkıdır.

Hem otoriter hem de liberal yaklaşım, dünyamızda mevcut iletişim felsefelerinin ve yapılarının temel yön vericileridir.